

UOT 336.71

BANK RİSKLƏRİNİN İDARƏETMƏ MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Ülviyə CƏBRAYİLOVA *

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 15 iyun 2023; çapa qəbul edilmişdir: 25 iyun 2023; online-da çap edilmişdir: 30 iyun 2023.

Received: 15th of June, 2023; accepted: 25th of June, 2023; published online: 30th of June, 2023.

Açar sözlər: *bank, risk, idarəetmə, depozit, valyuta, nəzarət, investisiya*

Giriş

Məlum olduğu kimi, bank riskləri kommersiya banklarının fəaliyyəti üçün xarakterik olan, aparılan bank əməliyyatlarının nəticələrinə və bankın kapitalına mənfi təsir göstərən hadisələrin baş verməsi ehtimalıdır. Bank riskləri təkcə bank əməliyyatlarını həyata keçirərkən deyil, kredit təşkilatının digər əməliyyatlarını həyata keçirərkən də yarana bilər və onların nəticəsi bankın kapitalının miqdarına təsir göstərir. Onların aşkar olunması və idarə edilməsi mexanizmlərinin işlənilməsi üçün ilk növbədə bank riskləri təsnifləşdirilməli və identifikasiya olunmalıdır. Onların təsnifatı bütövlükdə bank sisteminin sabitlik səviyyəsini və onun ayrı-ayrı elementlərinin dayanıqlığını göstərən, müəyyən olunmuş meyarlara cavab verən vahid sistemdir. Həmin sistemin idarə edilməsi mexanizmləri, əsasən, elmi-metodoloji yanaşmalar və qabaqcıl təcrübə üzərində formalaşır.

Bank risklərinin idarə edilməsi mexanizmləri işlənilib hazırlanarkən aşağıdakı amillərin nəzərə alınması məqsədəuyğun sayılır:

- ✓ Bankın riskə qarşı dözümlülüyü. Bu hədəflənmiş mənfəəti əldə etmək üçün bank öz üzərinə götürəcək vəzifələrin və həyata keçirəcək əməliyyatların risk dərəcəsidir. Riskə qarşı dözümlülük səviyyəsi öz əksini bankın əməliyyat bölmələri üçün təyin edilmiş risk limitlərində tapır;
- ✓ Bank tərəfindən aparılan əməliyyatların həcmi, xüsusiyyəti və mürəkkəbliyi;
- ✓ Daxili nəzarət prosedurlarının keyfiyyəti;
- ✓ Daxili təcrübənin səviyyəsi. Bu səviyyə risklərin idarə edilməsi bölməsinin əməkdaşlarının müvafiq sahədə müxtəlif tapşırıqların yerinə yetirməsi üçün tələb olunan xüsusi bilik və təcrübəyə malik olmaları ilə müəyyən edilir;
- ✓ Bankın keçmiş risk təcrübəsi və risklərin təzahürü. Bəzən bankın keçmiş fəaliyyəti nəticəsində bəzi risk amilləri özünü elə göstərir ki, onların gələcəkdə ayrıca olaraq nəzarət edilməsi və qiymətləndirilməsi tələb edilir;
- ✓ Bankın mükafatlandırma siyasəti və xüsusilə bank rəhbərliyinin və işçilərinin mükafatlandırılmasının bankın fəaliyyət nəticələrindən asılılığı. Buraya hər bir işçinin və hər bir istiqamətdə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün bal sistemi və balların mükafatlandırma məbləği ilə uyğunlaşdırılması daxil olmalıdır.

Bank risklərinin ödənilməsində mühüm məqamlardan biri də banklara olan

* magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti
e-mail: seyidova.ulviye@bk.ru

inam və bu müstəvidə onlara yönəldilən depozitlərin məbləğidir. Müxtəlif yadda qalan hadisələr üzərində banklara olan inamın dəyişməsinə xarakterizə etmək üçün son 8 ildə banklara yatırılmış depozitlərin məbləğinin dəyişməsi dinamikasına diqqət yetirək.

Cədvəl 1

Əhalinin banklarda olan depozitlərinin miqdarı, mln. manatla

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Əhalinin banklardakı əmanətləri	9.473,9	7.448,7	7.561,2	8.375,4	8.637,9	8.177,9	9.241,5	11.743,0
<i>o cümlədən</i>								
milli valyutada	1.420,2	1.517,3	2.532,9	3.142,2	4.132,7	4.027,1	5.452,2	7.139,4
xarici valyutada	8.053,7	5.931,4	5.028,3	5.233,2	4.505,2	4.150,8	3.789,3	4.603,6
Əmanətlərin artımı, faizlə	131,8	78,6	101,5	110,8	103,1	94,7	113,0	127,1

Mənbə: www.stat.gov.az

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, depozit qoyuluşlarının məbləği illər üzrə tərəddüdlərlə müşayiət olunur. Xüsusən, 2015-2016 və 2019-2020-ci illərə diqqət yetirsək görürük ki, depozitlərin məbləği əvvəlki ilə nisbətən azalmışdır. Başqa sözlə, insanlar banklarda olan depozitlərini geri götürməyə meyilli olmuş və ya depozit qoyuluşlarını dayandırmışlar. Bu, əslində bankların günahı üzündən baş verməyən devalvasiya və pandemiya səbəbindən irəli gəlsə də son nəticədə onları müəyyən risklər qarşısında qoyur. Ona görə də risklərin idarə edilməsi strategiyası işlənərkən bu qəbildən olan gözlənilməz hadisələr də uçota alınmalıdır.

Qeyd edilən proseslər həmçinin bankların investisiya fəaliyyətinə də öz təsirini göstərir. Banklar müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsi üçün biznes layihələri maliyyələşdirmək üçün özlərini iqtisadi, sosial, siyasi və s. risklərdən sığortalamalıdır. Kritik vəziyyətlərdə onlar irihəcmli biznes kreditlərin verilməsindən yayınaraq, istehlak kreditlərinə üstünlük verirlər.

Bank risklərinin idarə edilməsi korporativ idarəetmə mədəniyyətinin vacib hissəsidir. Müəssisənin əsas orqanı idarəetmə qərarlarının qəbulunun əsasını təşkil edir. O, riskləri tam şəkildə tarazlaşdırmalı, risklərlə ehtiyatlı və rasional davranmalıdır. Bu gün risklərin idarə edilməsini gəlirliliyin əsas mənbəyi adlandırmaq olar. Mərkəzi bank müvafiq qiymətləndirmələr vasitəsilə bank sektorunda risklərin idarə edilməsinin inkişafını dəqiq dərk edir. Əgər boşluqlar, uyğunsuzluqlar və maneələr varsa, onların aradan qaldırılması üçün mühüm və təxirəsalınmaz işlər görülür [1, s. 174]. Əlbəttə, baş verməsi ehtimal olunan risklərin idarə edilməsi mexanizmlərinin işlənilməsi və tətbiqi üçün vaxt lazımdır. Ona görə ki, infrastrukturun və maliyyə bazarlarının sürətli inkişafı və dərinləşməsi müasir risklərin idarə edilməsi alətlərindən sistemli istifadənin əsas şərtlərindən biridir. İkincisi, risklərin idarə edilməsi prosesinin səmərəli təşkili üçün zəruri, vaxtında və etibarlı məlumat olmalıdır. Üçüncüsü, bəzi bankların sistem tikintisi və texnoloji tikintisi tam başa çatdırılmayıb, risklərin idarə edilməsi departamenti ilə bütün bankın digər departamentləri arasında inteqrasiya dərəcəsi yüksək deyil. Nəhayət, ən mühüm çatışmazlıq risklərin idarə edilməsi kimi konkret sahələrdə kifayət qədər biliyə malik kadrların olmamasıdır.

Çox vaxt risklərin yanlış qiymətləndirilməsi bank resurslarının boşaldılmasına, ödəmə qabiliyyətinin kəskin şəkildə zəifləməsinə, planlaşdırılan gəlirlərin əldə edilmə-

məsinə və s., mənfi qərarların inkişafına səbəb olur, məsələn, bunun qarşısını almaq üçün banklar potensial riskləri qabaqcadan müəyyən etmək, fəaliyyət risklərinin bütün sahələrini bilmək, onların mənbələrini və səbəblərini təhlil etmək lazımdır [3, s. 138]. Bankın risklərin idarə edilməsi sistemi mümkün itkilərin məbləğini və nəticələrini qabaqcadan çevik və səmərəli qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Satınalma və itkiləri ödəyəcək alternativ mənbələrin müəyyən edilməsi və istifadəsi də risklərin idarə edilməsinin əsas vəzifələridir.

Növbəti addım Azərbaycanda risk menecerlərinə beynəlxalq miqyasda risklərin idarə edilməsi sahəsində ən çox tələb olunan sertifikat olan FRM sertifikatının təqdim edilməsidir. Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, maliyyə sektorunda böyük islahatlar və yeniliklər təbii olaraq başlamışdır. İnformasiya sistemləri bankın risklərin idarə edilməsi prosesində mühüm rol oynayır. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı öz növbəsində bank risklərinin idarə edilməsinin inkişafına təkan verir. İKT sistemlərinin tətbiqi üçün çərçivə bankın risklərin idarə edilməsi tələblərini müəyyən etməlidir. Risklərin idarə edilməsi prosesinin əsaslandığı məlumatların düzgünlüyünü təmin etmək üçün belə məlumatların saxlanması və yenilənməsinin konkret idarəetmə orqanına həvalə edilməsi zəruri sayılır.

Texniki çərçivə kimi müəyyən məlumatlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sistem təhlükəsizliyinin tələb olunan səviyyəsini müəyyən etməli və bank məlumat və sistemlərinin bütövlüyünü və məxfiliyini təmin etməlidir. Sistem işçiləri risklərin idarə edilməsinin əməliyyat aspektlərini yaxşı başa düşməlidirlər. Bu, öz növbəsində, həm texniki, həm də biznes baxımından məsələlərin həllini sürətləndirə bilər [1, s. 154].

Risklərin idarə edilməsi sistemini inkişaf etdirmək üçün yeni xidmətlər və metodlar nəzərə alınmaqla onu vaxtında təkmilləşdirmək və bununla bağlı davamlı olaraq təcrübə toplamaq məqsədilə sistemə cari texniki xidmət göstərmək üçün xüsusi personala malik olmaq lazımdır. Texniki arxitektura bankın texniki dəstəyi və telekommunikasiya sistemlərinin mümkün nasazlıqlara və nasazlıqlara davamlı olmasını təmin etmək üçün adekvat ehtiyat və bərpa prosedurlarını yaratmalıdır.

Hazırda Qərb kredit təşkilatları risk sığortasını outsorsing edir. Hər bir bank müxtəlif istiqamətlərdə risklərlə üzləşən bir aktiv portfelidir. Qloballaşma və iqtisadi inteqrasiya, müxtəlif ticarət formaları arasında əlaqələrin genişlənməsi bankların və bütün pul sisteminin davamlı inkişafına səbəb olmuşdur. Nəticədə göstərilən xidmətlərin növü və coğrafiyası, onların təqdim olunduğu texnologiya və texniki imkanlar fəaliyyət sahələrini şaxələndirir, genişləndirir və birləşdirir.

Bankların təhlükəsizliyinin təmin edilməsində onlarla bankla əlaqədə olan risk menecerləri və müvafiq analitik xidmətlər, habelə tənzimlənən daxili bank hesabları və effektiv mühafizə sistemi (qiymətli kağızlar sistemi) əsas rol oynayır. Burada iş axını nəzərə alınmaqla vəzifə və səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi, elektron qıfıllar, girişin maqnit kartları, şlüzlər, siqnalizasiyanın susdurulması üçün gizli düymələr, kameralar və s. ilə zonalara bölünməsi aparılır. Bu alətlər cinayətkarlarla mübarizədə əsas amil olsa da, onların nisbətən dar əhatə dairəsi müxtəlif cinayət təsirlərindən adekvat şəkildə qorunmur. Buna görə də onların gəlirliliyi müəyyən həddə çatır. Məsələn, Fransa bankları Avropa standartlarına uyğun texniki təhlükəsizlik avadanlığı ilə təchiz olunsa da, cinayət yerində bu avadanlıqlardan istifadə edən cinayətkarların yalnız 10%-i təhlükəsizlik sistemini poza bilmədiyi üçün ya tutulur və ya hadisə yerindən qaçır [6].

Bankların cinayət təsirindən sığortası sığorta fəaliyyətinin ayrıca sahəsidir. Banklara qarşı cinayət statistikasına ölkəyə görə dəyişir. Eyni zamanda, bu məsələdə hər bir ölkənin özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Belə ki, bəzi ölkələrdə bu cür cinayətlər əqli cinayətlər (sənəd saxtakarlığı, kompüter fırıldaqçılığı və s.) kimi səciyyələnirsə, digərlərində oğurluq və soyğunçuluq kimi qəbul edilir.

Dünya üzrə bankların və digər maliyyə institutlarının 95%-i BBB (Bank Crime Risk

Comprehensive Insurance) siyasətini həyata keçirir. BBB siyasəti bankın tərəfdaşları və müştəriləri qarşısında reputasiyasını yüksəldən etibarlılıq və təhlükəsizliyin məcburi və ayrılmaz atributudur.

Bank işçisinin xəyanəti banka zərər vurmaq və maliyyə mənfəəti əldə etmək məqsədi ilə bank işçilərinin fərdi və ya kollektiv şəkildə qanunsuz və ya dələduz əməlləri nəticəsində banka dəymiş ziyanı əhatə edir. Statistika görə, cinayətlərin 90%-ə yaxını bank işçilərinin birbaşa və ya dolayı iştirakı ilə törədilir. İnsayderlər kriminal fəaliyyətin aktiv və ya gizli iştirakçılarına çevrilir, cinayətkarları bankların və daxili hesabların təhlükəsizlik sistemləri, sənəd dövriyyəsi haqqında məlumatlandırır, elektron pul köçürmə sistemlərindən dələduzluq törətmək üçün istifadə edir və üstüörtülü kreditlər verirlər. Maraqlıdır ki, bu hərəkətləri nüfuzlu və az məlumatlı bank işçiləri həyata keçiriblər[5].

Qeyd etmək lazımdır ki, istənilən bank fəaliyyətinin uğuru və səmərəliliyi bankın tərəfdaşları və çoxsaylı müştəriləri qarşısında nüfuzundan asılıdır.

Cinayətkarların hərəkətləri bankın reputasiyasına ciddi təsir göstərdiyi üçün onun təhlükəsizlik sistemini cinayət riskindən sığorta polisi ilə əlavə etmək etibarlı və etibarlı qalaraq müvafiq zərərləri minimuma endirmək üçün effektiv və etibarlı üsuldur. Buna görə də, maksimum mənfəət əldə etmək üçün bu tip risklər təhlil olunmalıdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, riskin diversifikasiyası real məlumatın qiymətə uyğun gəlməməsi ilə bağlıdır ki, bu da konkret vaxtda baş verir. Əgər bu fərq müsbət olarsa, o zaman bankın gəlirli olma ehtimalı daha yüksəkdir. Mənfi uyğunsuzluq itki ilə nəticələnir. Buna görə də bank praktikasında risk dedikdə, müəyyən hadisələr baş verdikdə bankın zərər çəkə bilməsi ehtimalı nəzərdə tutulur. Bu baxımdan kommersiya banklarının son məqsədinin həyata keçirilməsi üçün bank risklərinin idarə edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bank riskinin idarə edilməsi üçün müəyyən üsul və vasitələrin seçilməsi bu risk növlərindən asılıdır. Bazar şəraitində menecerlər, xüsusən də pul menecerləri hər bir riskdən maksimum gəlir əldə etməyə çalışmalıdırlar.

Fərqli idarəetmə qərarları müxtəlif risk dərəcələri daşıyırlar. Bu, risk hadisəsinin baş verib-verməyəcəyini və baş verərsə, üç iqtisadi nəticənin gözlənildiyini göstərir: mənfi (zərər), sıfır, müsbət (mənfəət). Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələr və şirkətlər risk etmədən heç nə qazana bilməzlər. Ona görə də riskləri qəbul edib idarə etmək, yəni risk hadisələrinin baş verməsini müəyyən dərəcədə proqnozlaşdırmaq, risk səviyyəsini azaltmaq üçün tədbirlər görmək lazımdır.

Nəticə

Bank riskinin effektiv idarə edilməsi bank riskinin monitorinqindən tutmuş riskin qiymətləndirilməsinə qədər bir çox sahələri əhatə edir. Hər bir bank risklərinin minimuma endirmək barədə düşünməlidir. Bu, bankın fəaliyyətini davam etdirməsi üçün çox vacibdir. Riskin minimuma endirilməsi qismən riski azaltmaq, daha doğrusu riski idarə etmək üçün mübarizədir. Kredit təşkilatlarını idarə etmək üçün risklərin idarə edilməsi sisteminin yaradılması, bu sistem çərçivəsində müvafiq xarakter və miqyasda fəaliyyətin həyata keçirilməsi zəruridir.

Bank işində kommersiya kreditləri üstünlük təşkil edir. Bütün bu faktlar gəlir əldə etməkdə mühüm rol oynayır, çünki risk nə qədər böyükdürsə, daha yüksək mənfəət baxımından mükafat da o qədər yüksəkdir. Bu halda bank istənilən effekti itkisiz əldə edib. Beləliklə, banklar yüksək faizlə kreditlər verirlər. Risklə birlikdə hesablanmış aktivlərin məbləği bankın öz vəsaitindən çıxılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ş.Ə. Azərbaycanca bank sistemi və bank resurslarının idarə olunması. Bakı: Elm, 2011, 239 s.
2. Quliyeva Ş.T. İqtisadi riskologiya. Bakı: İqtisad Universiteti, 2009, 191 s.
3. Kazımlı X., Quliyev İ. İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi. Bakı: İqtisad Universiteti, 2011, 187 s.
4. Board of Governors of the Federal Reserve System “Dodd Frank Act Stress Test 2018: Supervisory Stress Test Methodology and Results” <https://www.federalreserve.gov/publications/files/2018-dfast-methodology-results-20180621.pdf>
5. Financial Risk Manager, Part: Valuations and Risk Models, Global Association of Professionals, 2019. <https://www.amazon.com/Financial-Risk-Management-Valuation-Models/dp/126959110X>
6. www.stat.gov.az
7. <https://www.cbar.az/>

Резюме

Ульвия Джабраилова

Направления совершенствования механизмов управления банковскими рисками

Банковский риск-менеджмент имеет теоретически отработанные механизмы и опыт, однако об их применении нельзя судить так, как это происходит в банке в любой ситуации. Потому что текущий период в экономике страны (кризис, стабильность и рост) дает повод вынести суждение об уровне рисков, которые могут возникнуть помимо определения направления проводимой денежно-кредитной политики. Это, в свою очередь, требует нового подхода к механизмам управления рисками.

Процентные ставки являются одним из факторов, создающих риск в деятельности банков и требующих применения более строгих методов их управления. Так, факт превышения процентных ставок более чем в 2 раза по сравнению с учетными ставками и депозитными ставками может привести к увеличению в проблемных кредитах.

Важнейшим элементом риска является процесс управления им. В настоящее время центральный банк реализует масштабный проект по комплексному совершенствованию системы управления рисками, в котором задействованы услуги консультантов с международным опытом. Основой кредитной деятельности любого банка являются закрепленные за ним средства. На фоне ухудшения экономического положения бизнес-объединений и финансовых учреждений возросло значение специальных фондов как источника средств. Наряду с анализом ситуации с ресурсами банка применяется специальный метод капитала. Уставные фонды, другие фонды и резервы, а также прибыль относятся к специальному капиталу. Но такие убытки, переводы другим лицам, занимающимся бизнесом, и дебиторская задолженность уменьшают капитал. Капитал банка состоит из реальных денег в обращении. Сравнение банковского капитала и уставного капитала показывает реальную ситуацию.

В представленной статье с учетом поведения потребителей в условиях возникновения или ожидания банковских рисков, а также со ссылкой на зарубежный опыт обоснованы направления совершенствования механизма управления банковскими рисками.

Ключевые слова: банк, риск, управление, депозит, валюта, контроль, инвестиции

Summary

Ulviya Jabrayilova

Directions for Improving Bank Risk Management Mechanisms

Bank risk management has theoretically approved mechanisms and experience. However, it is impossible to judge their application as it is in a bank in any situation. Because the current period in the

country's economy (crisis, stability and growth) gives a reason to make a judgment about the level of risks that may arise in addition to determining the direction of the conducted monetary and credit policy. This, in turn, requires a new approach to risk management mechanisms.

Interest rates are one of the factors that create risk in the activity of banks and require the application of stricter methods of their management. Thus, the fact that interest rates are more than 2 times compared to accounting rates and deposit rates can lead to an increase in problem loans.

The most important element of risk is its management process. Currently, the central bank is implementing a large-scale project on the comprehensive improvement of the risk management system, which involves the services of internationally experienced consultants. The basis of any bank's credit activity is its designated funds. Against the backdrop of the deterioration of the economic situation of business associations and financial institutions, the importance of special funds as a source of funds has increased. A special capital method is adopted along with the analysis of the bank's resource situation. Statutory funds, other funds and reserves, as well as profits are classified as special capital. But such losses, transfers to other entities engaged in business, and receivables reduce capital. The bank's capital consists of real money in circulation. A comparison of bank capital and authorized capital shows the real situation.

In the presented article, taking into account the behavior of consumers in the conditions of occurrence or anticipation of bank risks, as well as referring to foreign experience, the directions for improving the bank risk management mechanism are substantiated.

Key words: bank, risk, management, deposit, currency, control, investment

Redaksiya heyətinin üzvü i.e.d., prof. Həsənli Yadulla Həmdulla oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.